

զիծական շեշտ մը ունի — հազուադիւս բան հայ հին մատենագիրներու մօտ — աւելորդ չենք համարիր կրկնել:

Պատերազմի մէջ Մերութանի ձին վերաւորուելով ան չկրցաւ արագօրէն փախուստ տալ: Սմբատ Բագրատունի անոր ետեւէն հասաւ, կոտորեց հետը գտնուող զինուորները և Մերութանը ձերբակալեց կողայովտի եղէզնուտի ափին: Ի սկզբան Սմբատ կ'ուզէր անօրէնը տանիլ յաղթական բանակի հրամանատարութեան մօտ, բայց վախճալով որ ներսէս կաթողիկոս կրնայ միջամտել և ազատել Մերութանը, որսչեց տեղն ու տեղին հաշիւը մաքրել:

Սմբատ տեսաւ խուճի մը վրանարնակներ, որոնք կրակ վառած են, միս խորովելու՝ երկաթէ շամփուրով: Իշխանը շամփուր մը վերցնելով տաքցուց և բոլորեց այդ պսակի ձեւով: Յետոյ կրակի մէջ կարմրեցնելով, մօտեցաւ դաւաճանին և ըսաւ. «Քեզ կը պսակեմ, Մերութան, որովհետեւ կը փափաքէիր Հայոց թագաւոր ըլլալ, և իմ հայրենի իշխանութեան կարգով պարտքս է պսակել քեզ»: Ու շիկացած երկաթը Մերութանի գլխուն անցուց մինչև անոր մեռելիւր:

Այսպիսով, անգամ մըն ալ Բիւզանդական հեղինակութիւնը կը հաստատուէր Հայաստանի մէջ: Ներսէս կաթողիկոս, նամանաւանդ Մուշեղ Մամիկոնեան, աւելի քան իր հայրը Վասակ, որուն չարաչար սպանման վրէժն ալ կրկնակի գրգիռ էր դաւկին, այդ հեղինակութիւնը ամրացնելու տենդագին աշխատանքին պիտի լծուէին:

ՀՐԱՆԴ. Բ. ԱՐՄԷՆ

Ծանոթութիւն (21)

ԵՐԵՎԱՆԻ ՄԻՋՆԱԴԱՐԵԱՆ

ՄԻՋՆԱԴԱՐԵԱՆ ՀԱՅ ԿՈՄՊՈԶԻՏՈՐՆԵՐ

17

ԵՐԱԺԵՏԱՊԵՏ ԳՐԻԳՈՐԻՍ

Իջնադարի հայ երաժշտական արուեստի պատմութեան մէջ իր ուրոյն էջն ունի նաև Գրիգորիս երաժշտապետը, որի մասին յիշատակում է «յոյժ մեղապարտ» գրիչ Սալատուրը, 1247 թուին Դրազարկի մենաստանում գրած «նարեկօում և խնդրում է. Ե. . . Մեղաց թողութիւն հայցեցէ՛ք . . . Գրիգորիսի երաժշտապետի»: «Ի ՈՂԶ (696 + 551 = 1247) թուականին հայոց . . . գրեցաւ սա (նարեկ) ի հռչակաւոր մեծ անապատիս, զոր Դրազարկ վերածայնի . . . ի հայրապետութեանն տեառն կոստանդեա և ի բարեպաշտ թագաւորութեանն Հեթոյ և աստուածասէր իշխանաց իշխանին կոստանդեա . . . Գրեցաւ ձեռամբ իմոյ Սալատուրոյ՝ փցուն գրչի, սուտանուն կրօնաւորի և յոյժ մեղապարտի: Աստանաւոր աղաչեմ զամենեսեանոյ, մեղաց թողութիւն հայցեցէ՛ք . . . և ի Գրիգորիսի երաժշտապետի»:

13րդ դարի այս վաստակաւոր երաժշտապետի ստեղծագործութեան գլխաւոր կենտրոնն է հանդիսանում Դրազարկի պատմական վանքը, ուր նա ձայնագրում է և գրի առնում հոգեւոր երգեր և աւանդ թողնում ապագայ սերունդներին:

Իր ստեղծագործութիւնների մէջ նա երևան է գալիս որպէս վարպետ երաժիշտ և իր զարաշրջանում փայլում է իր ինքնատիպ և ուրոյն երաժշտութեամբ և աւանանայատուկ ոճով:

Հայ եկեղեցական երաժշտութեան մէջ նրա ինքնուրոյն արտայայտութիւններից մէկը, ձեռագիր յիշատակարանի վկայութեամբ, իր արուեստի անմիջականութիւնն է ու խորութիւնը: Թերևս այդ երեսյով էլ պիտի բացատրել, որ 13րդ դարի հայ երաժշտութեան պատմութեան մէջ նա հըռ-

չակուում է որպէս լաւագոյն երաժշտապետ, որն իր յօրինած երգերով հարստացրել է իր ժամանակի եկեղեցական երաժշտական մշակոյթի գանձարանը:

Այդ երգերը, որոնք ձեզ ցայտուն գաղափար են տալիս նրա երաժշտական փայլուն ձիրքի և կառուցողական արուեստի մասին, միջնադարեան հոգեւոր երաժշտութեան պատմութեան համար անպայման նշանակալից են և ուշագրութեան արժանի: Ահա թէ ինչու 13րդ դարի հայ եկեղեցական երաժշտութեան պատմութեան մէջ արուեստագէտ Դրիգորիսը, որպէս հոգեւոր երգեր յօրինող, որպէս ուրոյն և ինքնատիպ ստեղծագործող, ունի իր պատուաւոր տեղը:

18:

ԵՐԱԺՇՏԱՊԵՏ ՍԱՄՈՒԷԼ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

Միջնադարեան հայ երաժշտական մշակոյթի փայլուն գէւքերից մէկն է երաժշտապետ Սամուէլ վարդապետը, որի գեղարուեստական գործունէութեան պատմութեան էջերը մեզ տանում են 13րդ դարի կէսը:

Նա հանդիսանում է իր դարաշրջանի հոգեւոր, եկեղեցական երաժշտութեան զարկ տուող լաւագոյն գրողական կրներէից մէկը: Դաւան պատմաշրջանն էր, երբ Կիլիկիայում փայլում էին Դրազարկի դպրոցի երաժշտապետ Յովսէփը (1241 թ.), երաժշտապետ Դրիգորիսը (1247 թ.), երաժիշտ Թորոսը (13րդ դարի վերջին և 14րդ դարի առաջին շրջանում) և ուրիշներ, որոնք ծաւալում են երաժշտական բազմակողմանի գործունէութիւն և նպաստում իրենց դարաշրջանի հայ ժողովրդի գեղարուեստական ճաշակի զարգացմանը:

Ահա նոյն 13րդ դարի կիսում նկարւում է երաժշտապետ Սամուէլի պայծառ կերպարը, որ իբրև երաժշտութեան դաստուռ աշխատում է Զորոյ բերդում և ամբողջ էութեամբ նուիրւում է հայկական երաժշտական մշակոյթի զարգացման վեհ գործին:

Այս արժէքաւոր երաժշտապետի աշունը 701 երկար տարիներ իր մի էջում գուրգուրանքով պահել է հնագոյն մի ձեռագիր, որի ճակատին կարդում ենք. «Մեկնութիւն կաթուղիկեայց» խորագիրը:

Դա գրուած է թղթի վրայ, բոլորգրով, հայոց ՈՂԹ (699 + 551 = 1250) թուին, Զորոյ բերդում, «մեղաւոր և յետին գրչի» Ստեփաննոսի ձեռքով: Զեռագրի յիշատակարանը հայ երաժշտութեան պատմութեան համար առանձին արժէք է ներկայացնում նրանով, որ այնտեղ երաժշտապետ Սամուէլ վարդապետի մասին կարդում ենք թէ և շատ սեղմ, բայց այսպիսի թանկագին տողեր. «... Գրեցաւ ոգեւոր գիրս ձեռամբ մեղաւոր և յետին գրչի Ստեփ(աննոսի) յանապատիս, որ կոչի Զորոյ բերդ... Եւ արդ, աղաչեմ հոգացեալ բերանովս... յիշեսցիք և զյառաջասացեալ վերայկացուք անապատիս և զհոգեւոր հայրն և զբարի վարդապետ իմ զՍամուէլ երաժշտապետն և մակացու յաստուածայինսն... գրեցաւ ի հայրապետութեան Տեառն Կոստանդեա(յ) և ի թագաւորութեանս հայոց քրիստոսապսակ թագաւորին Հեթումյ և աստուածասէր թագուհոյն Զապելի, որ է դուստր Լևոնի թագաւորին...» (*):

Զորաբերդի պատմական վանքը լինելով հայ ժողովրդի հոգեւոր մի կենտրոնը, միաժամանակ հանդիսանում է հայկական մշակոյթի կարեւոր օջախներից մէկը: Այնտեղ բեղմնաւոր աշխատանք են ծաւալում վաստակաւոր գրիչներն ու նկարիչները, որոնք հայ գրչական և մանրանկարչական մշակոյթի զարգացման գծով խոշոր դեր են կատարում: Դեռ 1310 թուականին հանդէս է գալիս Իգնատիոս գրիչը և գրում է մի «Ծարակնոց», որի յիշատակարանում նա ընդգծում է հետեւեալ էական տողերը. «... Գրեցաւ եղանակաւոր տառս ի թուիս ՉԾԹ (759 + 551 = 1310), ձեռամբ անպիտան և անարժան քահանայի Իգնատիոսի, ի մենաստանիս, որ կոչի Զորոյ վանք, ընդ հովանեաւ սրբուհոյ Աստուածածնիս... որք աւգտիք ի սմանէ ուսմամբ կամ գաղափարաւ, սրտի մտաւք յիշեսցիք զգծող սորա զԻգնատիոս և զազգայինսն մեր, և Աստուած յիշողացդ ողորմեսցի ի միւս անգամ զալուստն, ամէնս»:

Զորոյ վանքի պարձանքն է կազմում նաև Կոստանդին եպիսկ. գրիչը, ուր նա ընդօրինակում է «Յայսմաւուրք»-ի մի մասը:

(*) Տեա Գարեգին Ա. Կաթողիկոսի «Յիշատակարանք ձեռագրաց», Անթիլիաս, 1951 թ.:

ի նման է: Հայոց կաթողիկոսը նրա ձեռքով էլ չըջարեալական թուղթ և եկեղեցական կանոններ է ուղարկում Հայաստանի քաղաքները, աւաններն ու վանքերը և երեւելի իշխաններին: Այնուհետեւ, 1246 թուին, նրան տեսնում ենք Կայանոյ. «Եւ ինքն եկեալ ի Կայանոյ ի միայնարանն իւր, զոր սուրբ Անդրէ կոչէին, հանդէպ անառիկ բերդին Կայանոյ, և անդ դադարեալ յուսուցանել զբազումս, որք աշակերտէին նմա, վարդապետական բանին» (*): Այնուհետեւ նա շրջում է մի շարք մենաստաններ — Սոր-Վիրապ, Թեղենեաց վանք, Սաղմոսավանք, Հաղբատ, Հառիճոյ վանք, Աղջոց վանք, որոնք իրենց մշակութային կեանքով նրա վրայ խոր տպաւորութիւն են թողնում:

Ուշագրաւ է այն, որ նրա համբաւը, որպէս լաւագոյն մանկավարժի և գիտնականի, ամէն տեղ տարածւում է և ամէն կողմից նրա մօտ են գալիս բազմաթիւ ուսումնաստեղն ուսանողներ և գիտութեամբ ու գրականութեամբ պարագում: Նրա լաւագոյն աշակերտները շարքում ուրոյն տեղ են գրաւում երկու պայծառ դէմքեր՝ Ներսէս Նշեցին և յայտնի միկնող, բանաստեղծ և քերականագէտ Յովհաննէս Երզնկացին: Նա իր իմաստութեամբ և անխնայ վաստակով այնպիսի մեծ հռչակ է վայելում, որ 1264 թուին Հուլիսիոյ էլզանը կանչում է նրան իր մօտ և պատում: Վերադարձին շարունակում է իր գրական-մանկավարժական գործունէութիւնը, մինչև իր մահը՝ 1271 թուականը:

Այս վաստակաւոր գրական մշակը հայ մատենագրութեան աւանդ է թողել գրական բազմաթիւ երկեր, որոնցից ամենանշանաւորը «Պատմութիւն տիեզերականն է (Մոսկուա, 1861 թ.): Ունի նաեւ մեկնութիւններ Երգ Երգոցի, Սաղմոսի, Դանիէլի և այլն: Մանր երկերից յիշենք՝ «Յաւդազս մեկնութեան քերականին», «Թուղթ . . . առ Հեթում թագաւորն» և ուրիշներ:

Սակայն, մի հանգամանք աւելի արժէքաւորում է նրա պայծառ կերպարը: Իր անունը քանդակուած է նաեւ հայ երաժշտութեան պատմութեան մէջ: Նա իր ձեռքում ո՛չ միայն բարձր է պահում հոգեւոր երաժշտական արուեստի գրօշը, այլև հան-

դիսանում է իր դարաշրջանի երաժշտական դպրոցը զարգացնող վաստակաւոր մշակներից մէկը. և ժողովրդի սրտում վառ է պահում երաժշտութեան սէրը: Այդ տեսակէտից նա միջնադարի հայ երաժշտութեան պատմութեան մէջ ունի իր ուրոյն էջը: Նրանից մեզ աւանդ են մնացել երաժշտական որոշ հատուածներ, որոնցից ուշագրաւ են Յովակիմայ և Աննայի, Երկու տասան Առաքելոց և Սահակ-Մեսրոպին (Թարգմանչաց) նուիրած շարականները, որոնք գրաւիչ են իրենց երաժշտական արուեստի ներութեամբ, զգացմունքի ջերմութեամբ ու գեղեցիկ պատկերաւորութեամբ և, որ էականն է, մինչև օրս էլ հրգում են: Այդ եղանակների ետեւում ցոլանում է հմուտ և ձեւակերպուած լաւագոյն հայ երաժշտագէտը:

20.

ԵՐԱԺՆԵՏ ԹՈՐՈՍ

Ահա հայ երաժշտական արուեստի մի այլ վաստակաւոր մշակը: Դա երաժիշտ Թորոսն է, որ ապրել է ու գործել 13րդ դարի վերջին և 14րդ դարի առաջին շրջանում: Նրա գործունէութեան զիխաւոր վայրը հանդիսացել է Դրազարկի պատմական վանքը: Կիլիկիայի հին մայրաքաղաք՝ Սաի սահմանում, անտառախիտ մի ձորում, բարձրացել է ժամանակի լուսաւոր կենտրոններից մէկը՝ Դրազարկի մենաստանը, որին ձեռագիր մատենաների յիշատակարանները գրուածում են մեծ, ականաւոր, հռչակաւոր, գերահռչակ, սուրբ, հրեշտակարնակ ամականներով:

Վանքի պատմութեան ամենափայլուն շրջանը կազմում է 12-14րդ դարի կէտը: Այդ ժամանակ է, որ մենաստանի իր կոչման բարձրութեան վրայ կանգնած միաբանութեան շարքում փայլում են գրական-գեղարուեստական ձիրքերով օժտուած հոգեւորականներ: Այդ վանքում է, որ վարպետ գրչագրերը գրում են բազմաթիւ ձեռագիր մատենաներ, որոնց թանկագին մնացորդներն այսօր մեզ ցայտուն գաղափար են տալիս ժամանակի գրչագրութեան և գեղագրութեան արուեստների ներութեան ու խորութեան մասին: Սակայն, մի հանգամանք աւելի բարձրացնում է վանքի հմայքը: Դա մենաստանի կամարների ներ-

(*) «Պատմութիւն Հայոց Կիրակոսի Վարդապետի Գանձակեցոյ», Թիֆլիս, 1908 թ., էջ 295:

քոյ կատարուած գեղարուեստական գործունէութեան գեղեցիկ պատկերն է։ Այնտեղ, միաբանների շարքում, հանդէս են գալիս նկարչական հարուստ տուեալներով օժտուած խոշոր արուեստագէտներ, որոնք իրենց հմուտ վրձինով առանձին փայլ են տալիս մանրանկարչութեան արուեստին։ Այդ տաղանդաւոր նկարիչների շարքում առաջնակարգ տեղ է գրաւում մի համեստ, բայց փայլուն արուեստագէտ, մի վաստակաւոր քահանայ։ Դա Սարգիս Պիծակն է, 14րդ դարի ամենատաղանդաւոր նկարիչը, ամենափայլուն ծաղկողն ու ոսկողը։ Իր գեղարուեստական ստեղծագործութիւններով զարդարում է նա բազմաթիւ ձեռագրերի էջերը, որոնցից շատերն իրենց ինքնատիպ օճով, նրբութեամբ ու խորութեամբ այսօր իրենց վրայ են կենտրոնացնում ամէն մի գեղարուեստագէտի հայեացքը և պատմում նրա վարպետ վրձինի և նկարչական նուաճումների մասին։

Նոյն դարաշրջանում Դրազարկի վանքի միաբանների շարքում յայտնի է դառնում մի երաժիշտ, որ նպաստում է իր ժամանակի երաժշտական արուեստի զարգացմանը։ Դա Թորոս երաժիշտն է, որ ապրել է և ստեղծագործել 13րդ դարի վերջին և 14րդ դարի առաջին շրջանում։ Նրա գեղարուեստական գործունէութեան զբաղմունքը վայրը հանդիսանում է Դրազարկի պատմական մենաստանը, ուր նա ամբողջ էութեամբ նուիրւում է հայ երաժշտական մշակոյթին։ Դա այն պատմաշրջանն էր, երբ Դրազարկի վանքն ապրում էր իր գրական, գիտական-գեղարուեստական գործունէութեան փայլուն շրջանը։ Ահա այդ ժամանակ մենաստանի իրենց կոչման և պարտականութեան բարձրութեան վրայ կանգնած արուեստագէտ միաբանների շարքում իր երաժշտական ընդունակութեամբ փայլում է երաժշտապետ Թորոսը։

Նրա մի այլ ուշագրաւ աշխատանքն իր ստեղծագործութիւններն են. իր երաժշտական գործունէութեան ընթացքում նա հայ արուեստին նուիրում է գեղեցիկ ձայնագրութիւններ, որոնցով նպաստում է միջնադարի երաժշտական արուեստի զարգացմանը։

Արուեստագէտի մի ուրիշ լաւագոյն ծառայութիւնն այն է, որ դաստիարակում և հայ ժողովրդին է նուիրում երաժշտա-

սէր մի ամբողջ սերունդ, որն իր ձեռքում բարձր է պահում հայ երաժշտական մշակոյթի դրօշը։

Շնորհիւ իր մանկավարժական և գեղարուեստական բեղմնաւոր գործունէութեան՝ նա իր դարաշրջանում մեծ ժողովրդականութիւն է վայելում։ Սակայն, մի հանգամանք աւելի հոշակում է նրա անունը։ 1307 թուին Լեւոն Գ. և Հեթում Բ. արքաները, բարձր գնահատելով նրա մտաւոր պատրաստութիւնը և խոհեմ ու լուրջ բնաւորութիւնը, գեսպան են ուղարկում նրան Անգլիայի եղուարդ Բ. թագաւորի մօտ։ Այդ մասին Հ. Ս. Էփրիկեանի «Բնաշխարհիկ բառարան» 593-4րդ էջերում կարդում ենք հետեւեալ բնորոշ տողերը. «... Դրազարկի վանքն, անշուշտ, իւր զրից պատճառաւ, և կամ անոր մէկ մասն կոչուած է «Փոսոյ վանք»։ վանքս կոչուած է նաև «Աւագ» վանք։ — Վանքս միաբաններէն յիշելու արժանի է նախ Թորոս երաժիշտը կամ դասապետ. որ 1307ին Լեւոն Գ. էն և Հեթում Բ. էն գեսպան զըրկուած էր Անգլիոյ եղուարդ Բ. թագաւորին։ Յիշենք նաև սրբասէր քահանայն Սարգիս Պիծակ՝ որ ժամանակին հայ նկարչաց, ոսկողաց և ծաղկողաց մէջ առաջին կրնար համարուիլ։ Դրազարկ շէն և բարգաւաճ եղած է գրեթէ ԺԲ. դարու սկիզբէն մինչև ԺԴ. դարու կէսը» (տե՛ս նաև Սիսուան, էջ 230-234)։

Նշենք մի այլ ուշագրաւ երեւոյթ։ Վանքն իր մատենագրական, գիտական ու գեղարուեստական գործունէութեամբ միջնադարում ո՛չ միայն մեծ հոշակ է վայելում, այլև դառնում է հայ թագաւորների, թագուհիների և բարձրաստիճան հոգեւորականների պանթէոնը։ Այնտեղ են հանգչում Ռուբինեան արքաներից Թորոս Ա. և Բ., Ռուբէն Բ. և Հեթում Ա., որ թագաւորում է 45 երկար տարիներ։ Այնտեղ են ամփոփուած հայ թագուհիներից Զարէյ Ա., ժամանակի վաստակաւոր հոգեւորականներից Գրիգոր Տղայ Պահլաւիկ կաթողիկոսը, Կոստանդին Բարձրբերդցի, Կոստանդին Գ. Լամբրոնացին և ուրիշներ։ Այս երեւոյթներն էլ վկայում են վանքի վայելած մեծ հեղինակութեան, համբաւի և ժողովրդականութեան մասին։

ԱՐԱՄ ԵՐԵՄԵԱՆ

(Շարունակելի՛ 10)